

УДК 316.6:378-056.2/.3

ГРИНЦІВ Мар'яна – кандидат психологічних наук, викладач кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (linaandtima123@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5790-2759>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.45.196300>

Бібліографічний опис статті: Гринців, М. (2019). Упровадження інклюзивних цінностей в освітнє середовище закладу вищої освіти. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Психологія», 45, 63–75.* doi: 10.24919/2312-8437.45.196300.

УПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНИХ ЦІННОСТЕЙ В ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті висвітлюється основні підходи для актуалізації упровадження інклюзивних цінностей в освітнє середовище закладу вищої освіти.*

Аналізуються сучасні дослідження, які засвідчують неухильне зростання наукового інтересу до створення інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти.

Описуються умови для успішної соціальної інтеграції та інклюзії осіб з особливими потребами.

З'ясовано, що ефективність навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії значною мірою залежить від якості підготовки майбутнього фахівця інклюзивної освіти.

Вказується, що саме новітні принципи європейських програм і освітніх практик навчання і соціалізації молоді з особливими освітніми потребами сприяють успішній адаптації та соціальній інтеграції студентів з інвалідністю.

Розглядається сутність створення навчально-наукових Центрів розвитку інклюзивного навчання у закладі вищої освіти з метою вирішення проблеми професійної підготовки фахівців інклюзивної освіти, звертається увага на завдання та реалізацію напрямів діяльності, передбачених проектом.

Характеризується сучасний практичний стан освіти, який виявив, що в закладах вищої освіти професійна підготовка фахівців в основному зосереджена на спеціалізаціях «асистент вихователя» та «асистент вчителя», тому необхідною є підготовка у вищій школі спеціалістів, які володіли б універсальними знаннями і навичками супроводу дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі.

Розкриті ключові аспекти проблеми, що посилюються наявністю суперечностей між вимогами, що висуваються сьогодні до соціально успішної молодшої людини, та відсутністю можливостей для осіб з особливими освітніми потребами.

Проаналізовано ставлення викладачів вишу до навчання студентів з особливими освітніми потребами завдяки проведеному анкетуванню.

Встановлено, що переважна більшість викладачів позитивно ставляться до навчання «особливих» студентів у ЗВО, які враховують особистий потенціал людини, освітню та соціальну інфраструктуру і розв'язують завдання, спрямовані на соціалізацію особи з інвалідністю, що і сприяє успішній адаптації цієї категорії в освітньому середовищі.

Ключові слова: інклюзивна освіта; інклюзивне навчання; особи з особливими освітніми потребами; «особливі студенти».

HRYNYSIV Maryana – Candidate of Psychological Sciences, Lecturer, Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (linaandtima123@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5790-2759>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.45.196300>

To cite this article: Hryntsiw, M. (2019). Uprovadzhennia inkluzyivnykh tsinnosti v osvitnie seredovyshche zakladu vyshchoi osvity [Implementation of inclusive values in the higher education environment]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Psykhologiiia» – Problems of Humanities. «Psychology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 45, 63–75.* doi: 10.24919/2312-8437.45.196300 [in Ukrainian].

IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE VALUES IN THE HIGHER EDUCATION ENVIRONMENT

Abstract. *The article highlights the main approaches to actualizing the introduction of inclusive values into the educational environment of a higher education institution.*

It analyzes modern research, which shows the steady growth of scientific interest in creating an inclusive educational environment in higher education institutions and describes the conditions for successful social integration and inclusion of persons with special needs.

The effectiveness of education of children with special educational needs in the context of inclusion depends to a large extent on the quality of training of the future specialist of inclusive education.

It is stated that the latest principles of European programs and educational practices of teaching and socialization of young people with special educational needs contribute to the successful adaptation and social integration of students with disabilities.

The article justifies creation of educational and scientific inclusive education development Centers in higher education institutions in order to solve the problem of professional training of specialists of inclusive education, with the special attention being paid to the tasks and realization of directions of activities envisaged by the project.

It characterizes the current practical state of education, where the main focus in the institutions of higher education professional training is on the specialties of «educator's assistant» and «teacher's assistant», therefore university must have training of specialists who would have universal knowledge and skills sufficient to accompany children with special educational needs in an inclusive environment.

It shows the key aspects of the problem, which is exacerbated by the contradictions between the requirements of today's socially successful young people and the lack of opportunities for those with special educational needs.

Due to the conducted questionnaire it was possible to analyze the university teachers' attitude to the study of students with special educational needs.

It has been confirmed that the overwhelming majority of teachers are positive about the study of «special» students at the university taking into account the personal potential of the person as well as educational and social infrastructure and solve tasks aimed at socialization of the person with disabilities, which contributes to the successful adaptation of this category in the educational environment.

Keywords: inclusive education; inclusive learning; persons with special educational needs; «Special students».

Постановка проблеми. Сьогодні інклюзивна освіта є не лише однією із фундаментальних засад розвитку освіти, але й філософією розуміння участі людини у житті суспільства. Поняття інклюзії (англ. inclusion – включення; франц. inclusive – той, хто включає в себе; лат. include – заключаю, включаю) – означає процес активного включення у суспільні стосунки всіх громадян, незалежно від фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей. Тому ідея інклюзії, що виникла внаслідок усвідомлення цінності людської багатоманітності і відмінностей між людьми, включає будь-яку дискримінацію та відображає одну з головних ознак демократичного суспільства: усі діти є цінними членами суспільства і мають рівні права, зокрема щодо отримання освіти, незважаючи на особливості психофізичного розвитку.

Останніми роками наша держава зробила вагомий крок уперед у питанні розвитку інклюзивного навчання. У рамках державної політики щодо забезпечення освітніх потреб, створення різнобічної підтримки дітям з особливими освітніми потребами наразі актуальним є забезпечення впровадження європейських цінностей і принципів в освітній простір вищої школи України, підготовки педагогічних кадрів до роботи в інклюзивних закладах, у тому числі ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграційний процес у сучасному суспільстві найбільш активно проявляється у сфері освіти. Відповідно до Закону про освіту, інклюзія має забезпечити рівну доступність освіти для усіх, незалежно «від освітніх потреб та індивідуальних можливостей людини». Однак зміни на законодавчому рівні і навіть у практиці освітніх установ не знімають проблем психологічного характеру, пов'язаних з інклюзивними цінностями в освітнє середовище закладу вищої освіти.

В Україні спостерігається тенденція активного включення до соціального життя осіб з особливими освітніми потребами. Цьому сприяє законодавче закріплення права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, що надає їм можливість отри-

мувати освіту в усіх закладах освіти. Інклюзивна освіта дає змогу особам з особливими освітніми потребами навчатися у закладах вищої освіти поряд з іншими студентами та створює оптимальні умови навчання. Не можна говорити сьогодні про розвиток сучасної освіти без процесів реалізації інклюзії. Створення сприятливих умов для успішної соціальної інтеграції та інклюзії осіб з особливими потребами – одне з головних і актуальних завдань для усіх європейських країн, у тому числі й України. Особливо важливо це для людей з інвалідністю. Саме інклюзивне освітнє середовище і його створення є необхідною складовою залучення молоді з особливими потребами до освітнього процесу закладу вищої освіти. На думку А. Шевцова: «Включення в економічне й соціальне життя суспільства для молодої людини з інвалідністю є життєво необхідним. Однією з найважливіших форм входження її в соціум є професійна реабілітація, складовою якої є професійна реабілітація, професійна освіта, зокрема вища» (Шевцов & Єжова, 2014, с. 5). Це створить умови для повноцінного навчання і соціалізації, а також забезпечить адаптацію системи до потреб таких студентів.

Проблеми інклюзивної освіти у закладах вищої освіти зумовлені насамперед тим, що в Україні навчаються приблизно 6 % студентів з особливими потребами і проблема їх навчання та професійної реабілітації потребує нових теоретичних і методологічних підходів та новітніх навчальних технологій.

Незважаючи на певні доробки в цьому напрямі, на наш погляд, актуальними залишаються питання виявлення найбільш проблемних аспектів упровадження інклюзивних цінностей в освітнє середовище закладу вищої освіти, а також аналіз факторів, що впливають на їхнє формування.

Мета статті полягає в актуалізації упровадження інклюзивних цінностей в освітнє середовище закладу вищої освіти.

Результати сучасних досліджень упровадження інклюзивної освіти в закладах вищої освіти розкривають проблеми, що посилюються наявністю суперечностей між вимогами, що висувуються сьогодні до соціально успішної молодої людини, та відсутністю можливостей для осіб з особливими освітніми потребами отримати необхідний соціальний досвід шляхом соціальної інклюзії: наявність середовищних бар'єрів, нетолерантне ставлення

оточення, обмеженість міжособистісного спілкування та професійної самореалізації; потребою держави у висококваліфікованих та соціально активних фахівцях та ускладненнями, що виникають у студентів із особливими потребами на шляху здобування якісної вищої освіти, у зв'язку з практично-методичною неготовністю середовища ЗВО.

У студіях українських та зарубіжних учених досліджуються різні аспекти проблеми. У роботах науковців представлено: концептуальні засади інклюзивної освіти (А. Колупаєва, В. Кремінь, В. Синьов, Ю. Найда, А. Шевцов та ін.); аналіз науково-теоретичного фонду інклюзивного навчання (В. Бойко, Л. Вавіна, Т. Гінетова, Л. Даниленко, Ю. Ільїна, А. Колупаєва, І. Кузава, М. Мікшина); головні принципи, нормативно-правові засади, історія, досвід та перспективи впровадження інклюзивного навчання (В. Бондар, В. Бойко, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Миронova, Ю. Найда, В. Синьов, Н. Шматко та ін.).

У закладах вищої освіти сучасні дослідження засвідчують зростання наукового інтересу до створення інклюзивного освітнього середовища, що потенційно гармонізує розвиток фізичних і духовних сил, здібностей, обдарувань особистості, орієнтує на соціально значущі духовні цінності, оптимізує реалізацію потенціалу в умовах гуманізації суспільства, формування внутрішньої інтелектуально-моральної свободи особистості студента. Проте система організації інклюзивного навчання та його супровід в умовах закладів вищої освіти України свідчать про:

- відсутність достатньої кількості підготовлених фахівців для роботи зі студентами з особливими освітніми потребами;
- недостатній рівень інклюзивної компетентності викладацького складу;
- низький рівень супроводу «особливих студентів»;
- недостатнє спеціальне обладнання аудиторій та тренінгових кімнат;
- недостатність залучення студентської аудиторії до супроводу студентів з особливими освітніми потребами;
- відсутність умов для творчого особистісного розвитку студентів з особливими освітніми потребами.

Процеси сучасної європейської інтеграції України тісно пов'язані зі змінами не лише системи національного законодав-

ства в частині його адаптації до принципів та норм міжнародного і європейського права у сфері освіти, а й із докорінним переглядом самих основ забезпечення права на освіту молоді з особливими освітніми потребами. Тому наближення України до європейських освітніх стандартів передбачає удосконалення системи вищої освіти в аспекті реалізації принципів соціальної інклюзії.

На сьогодні інклюзивна вища освіта в Україні розвивається на основі новітніх принципів європейських програм і освітніх практик навчання та соціалізації молоді з особливими освітніми потребами, що сприяють успішній адаптації та соціальної інтеграції студентів з інвалідністю. Проблема в реалізації інклюзивної освіти молоді з особливими освітніми потребами відбувається з великими труднощами, і перебуваючи сьогодні на етапі наукових дискусій, позаяк ще не повністю сформовано комплекс нормативно-правових та методичних документів, науково-обґрунтованих розробок і рекомендацій, що мали б забезпечити і регулювати організацію освітнього процесу студентів з особливими потребами в закладах вищої освіти України; не вивчено проблеми і труднощі соціальної адаптації довузівського середовища, не фінансується придбання спеціального обладнання для безбар'єрного пересування студентів з інвалідністю. У зв'язку з цим виникає потреба в розробленні та упровадженні освітніх програм підготовки фахівців з інклюзивної освіти та програми формування і розвитку інклюзивної компетентності викладачів закладів вищої освіти, розробленні навчально-методичних комплексів із циклу предметів.

Курси підвищення кваліфікації, теоретичні та практичні семінари, тренінги, на думку С. Миронової, є ефективними шляхами підготовки фахівців, які вже працюють в інклюзивних закладах освіти. Зокрема, зміст такої освіти повинен включати в себе основи корекційної педагогіки та психології з певними методичними аспектами (Миронова, 2010, с. 8–15). Вчитель інклюзивного класу має знати глибину порушення, рівень розвитку дитини та індивідуальні особливості, вміти створити та підтримувати тісний зв'язок із мультидисциплінарною командою для отримання позитивної динаміки, спираючись на компенсаторні можливості організму. Готовність педагогів до роботи в умовах

інклюзивної освіти вимірюється двома основними показниками: психологічна та професійна готовність, яку підкреслюють С. Альохіна, М. Алексеєва, Є. Агафонова. Авторами вказується структура професійної готовності, яка включає: інформаційну готовність; володіння педагогічними технологіями; знання основ психології та корекційної педагогіки; знання індивідуальних особливостей дітей; готовність педагогів моделювати урок, використовуючи різноваріантні диференційовані завдання; готовність до професійної взаємодії, самоосвіти. Структуру психологічної готовності складають: емоційне сприйняття дітей з різними типами порушень розвитку; готовність залучати цих дітей до діяльності, задоволення від власної педагогічної діяльності. Аналіз літератури засвідчує, що формування готовності педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами, у тому числі з порушеннями в розвитку, є важливим фактором розвитку професійної компетенції та підвищення якості освіти. Відповідна тенденція є можливою за умов:

1) підготовки педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами як цілісної системи, оптимально включеної в освітній процес закладу вищої освіти;

2) наявності знань і умінь щодо організації роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти, чітко визначеними та науково обґрунтованими;

3) включення педагогічних працівників у навчально-дослідницьке середовище, що передбачає розв'язання професійно-орієнтованих практичних завдань, розробку та реалізацію дослідницьких проектів, моделювання ефективної педагогічної діяльності.

Таким чином, можна стверджувати, що ефективність навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії значною мірою залежить від якості підготовки майбутнього фахівця інклюзивної освіти. За низької якості професійної підготовки фахівців, недостатньому рівні освіченості у сфері інклюзивного навчання, недостатній сформованості етичних та моральних норм, інклюзія не виправдовує сподівань щодо ефективності навчання, розвитку та соціалізації дітей. А це, зі свого боку, потребує нових перспективних теоретичних розробок та їхньої ефективної практичної реалізації.

Аналіз низки досліджень виявив, що в закладах вищої освіти професійна підготовка таких фахівців в основному зосереджена на спеціалізаціях «асистент вихователя» та «асистент вчителя». Тому практичний стан освіти переконливо засвідчує необхідність підготовки у вищій школі спеціалістів, які володіли б універсальними знаннями і навичками супроводу дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі, адже сам термін «інклюзія» трактується як «включення» в освітнє середовище закладу освіти, що передбачає саме комплексний супровід: соціально-медико-психолого-педагогічний. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у фахівцях, орієнтованих на побудову і реалізацію персональної освітньої стратегії, що враховує особистий потенціал людини, освітню та соціальну інфраструктуру і розв'язує завдання, спрямовані на соціалізацію особи з інвалідністю, її успішну адаптацію до інклюзивного середовища, підтримку і комплексний супровід через реалізацію механізмів організації та управління діяльності міждисциплінарної команди супроводу.

На сьогоднішній день більшість фахівців, які працюють в освітніх закладах загального типу, не мають достатніх знань про особливості фізичного, психологічного розвитку, навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами. На нашу думку, сполучною ланкою, що забезпечить координацію діяльності педагогів, спеціальних педагогів, психологів, соціальних педагогів на кожному етапі освітнього процесу, може стати спеціаліст супроводу інклюзивного навчання.

Одним зі шляхів подолання проблеми професійної підготовки фахівців інклюзивної освіти ми вбачаємо у створенні навчально-наукових Центрив розвитку інклюзивного навчання в закладі вищої освіти. З цією метою в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя був розроблений і починає реалізовуватись проект «ННЦ РІО» (Навчально-науковий Центр розвитку інклюзивної освіти в умовах ЗВО). Його мета полягає в реалізації програм у галузі освітніх і педагогічних наук на основі імплементації європейських цінностей і принципів інклюзивної освіти в освітній простір вищої школи для забезпечення рівного доступу особам з особливими освітніми потребами до здобуття вищої освіти.

Завдання проекту:

1) вивчення міжнародного досвіду інклюзивного навчання у закладах вищої освіти;

2) розробка теоретичних та практичних основ, інноваційних методів інклюзивного навчання у закладах вищої освіти;

3) поліпшення розуміння проблематики інклюзивного навчання у закладах вищої освіти та формування необхідного досвіду і навичок викладацького складу ЗВО;

4) підготовка кваліфікованих фахівців інклюзивної освіти, які матимуть високий рівень професійної компетентності у сфері інклюзивного навчання.

Проектом передбачені основні напрями діяльності:

– аналіз чинних освітніх програм з інклюзивного навчання у закладах вищої освіти Європи;

– концепції освітніх програм і їх створення;

– робочі групи міжрегіональних контактів і їх створення;

– програми упровадження інклюзивного навчання у закладах вищої освіти та їх модернізація;

– інклюзивна складова до програм навчальних дисциплін і їх включення;

– комплексні навчальні дисципліни із основ інклюзивної освіти та їх розробка;

– для забезпечення освітнього процесу створення дидактичних та методичних матеріалів;

– рівень професійної інклюзивної компетентності викладачів ЗВО та їх підвищення;

– включення до наукових досліджень у сфері інклюзивної освіти студентів, магістрантів, аспірантів;

– співпраця і організація з науковими співтовариствами, провідними науковцями і викладачами у сфері інклюзивної освіти;

– розробка механізмів неперервного комплексного супроводу особи з інвалідністю на усіх рівнях інклюзивної освіти (дошкільна, початкова, середня, професійна, вища), що забезпечить системність і послідовність всієї системи інклюзії та їх наукове обґрунтування;

– підготовка фахівців інклюзивної освіти: соціальний педагог, асистент вихователя, асистент вчителя, асистент викладача закладу вищої освіти;

– створення навчально-консультаційних заходів та тренінгів для вчителів, вихователів, педагогів ЗВО у сфері організації та реалізації інклюзивного навчання.

З метою визначення проблемного поля, що пов'язане із навчанням студентів з особливими освітніми потребами проведено анкетування серед викладачів і студентів факультету психології, педагогіки та соціальної роботи Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. В опитуванні взяли участь 32 викладачі та 74 студенти. Під час дослідження проаналізовано ставлення викладачів вишу до навчання студентів з особливими освітніми потребами.

Встановлено: позитивно ставляться 95 % опитаних респондентів; байдуже – 4 %; сприймають як належне – 1 %. Це дає нам підставу констатувати, що переважна більшість викладачів позитивно ставляться до навчання «особливих» студентів у ЗВО, що має сприяти успішній адаптації цієї категорії в освітньому середовищі.

Вивчення поінформованості викладачів щодо наявності в їхніх групах студентів з особливими освітніми потребами показало, що лише 15 % респондентів знають про це, а 85 % викладачів такої інформації не мають. Ці дані свідчать про недостатню інформованість викладачів щодо наявності «особливих» студентів в академічних групах. Водночас 39 % опитаних відзначили, що їм необхідна додаткова інформація про особливості студентів, зумовлені інвалідністю та соціальною дезадаптацією; 50 % відзначили, що немає такої необхідності; 11 % – не змогли відповісти.

Становлять інтерес і дані про те, з яких джерел викладачі отримують інформацію про студентів з особливими освітніми потребами. Як правило, джерелом інформації виступають такі: особисті спостереження – 69 % респондентів; самі студенти – 9 %; співробітники деканату – 39 %.

Як показує досвід роботи, самі студенти з особливими освітніми потребами вкрай рідко говорять викладачам про наявність інвалідності та інших особливостей, що не завжди сприятливо позначається на процесі їхнього навчання. Цей висновок підтверджують і дані анкетного опитування: лише 9 % студентів повідомляють викладачеві про свою інвалідність.

Висновки. Інноваційна освітня концепція інклюзивної освіти почала активно розвиватися. Навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами в країнах проходить наскільки це можливо у освітньому середовищі закладу вищої освіти – це засвоєння дітьми з особливими освітніми потребами широкого кола цінностей, соціальних ролей і очікувань, на основі яких складається повсякденне життя людей, а також цінностей, що пропагують закладом освіти; формування людської особистості на основі засвоєння дітьми знань, навичок, цінностей культурної спадщини, накопичених соціумом, включення дітей з особливими освітніми потребами у соціокультурний простір класу, школи, громади, держави.

Українська система вищої освіти починає впроваджувати інклюзивну вищу освіту для студентів з особливими освітніми потребами – інвалідністю, які потребують повноцінної соціальної реабілітації, що, зі свого боку, викликає необхідність створення спеціальних умов, які б сприяли успішній адаптації студентів.

Перспективи подальших наукових розвідок потребують:

– розроблення науково-методологічної бази дослідження стосовно умов реалізації європейських принципів соціальної інклюзії у системі вищої школи України, що дасть підґрунтя для подальших наукових розробок проблематики напрямку;

– удосконалення теоретико-прикладних основ та інноваційних методів інклюзивного навчання молоді з особливими освітніми потребами в процесі професійної підготовки в умовах закладу вищої освіти, що оптимізує процеси соціальної адаптації та інтеграції «особливих» категорій студентів у соціум.

Література

Колупасєва, А.А. (2009). *Інклюзивна освіта: реалії та перспективи*. Київ: «Самміт-Книга».

Мартинчук, О.В. (б.р.). *Дослідження мотиваційних орієнтацій майбутніх спеціальних педагогів як детермінант успішної діяльності в інклюзивному середовищі*. Взято 1 квітня 2019 р. з <http://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/savinova-nv-problemi-pidgotovki-majbutnih-ko-rekciijnihpedagogiv-do-roboti-v-umovah-inkluzivnogo-navchalnogo-zakladu.html>.

Миронова, С.П. (2010). Особливості інклюзивної дошкільної освіти. *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 11, 8–15.

Савінова, Н.В. (б.р.). *Проблеми підготовки майбутніх корекційних педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчального закладу*. Взято 1 квітня 2019 р. з <http://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/savinova-nv-problemi-pidgotovki-majbutnih-korekciynih-pedagogiv-do-roboti-v-umovahinkluzivnogo-navchalnogo-zakladu.html>.

Шевцов, А.Г., & Єжова, Т.Є. (2014). *Студенти з порушеннями опорно-рухового апарату в інтегрованому навчальному закладі*. Київ: Видавничий Дім «Слово».

References

Kolupaieva, A.A. (2009). *Inklyuzyvna osvita: realii ta perspektyvy [Inclusive education: realities and perspectives]*. Kyiv: «Sammit-Knyha» [in Ukrainian].

Martynchuk, O.V. (n.d.). *Doslidzhennia motyvatsiinykh oriientsatsii maibutnikh spetsialnykh pedahohiv yak determinant uspishnoi diialnosti v inklyuzyvnomu seredovyshchi [Research on the motivational orientations of future special educators as a determinant of successful activity in an inclusive environment]*. Retrieved April 1, 2019, from <http://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/savinova-nv-problemi-pidgotovki-majbutnih-korekciynihpedagogiv-do-roboti-v-umovah-inkluzivnogo-navchalnogo-zakladu.html> [in Ukrainian].

Myronova, S.P. (2010). *Osoblyvosti inklyuzyvnoi doshkilnoi osvity [Features of inclusive preschool education]*. *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu – Educator-Methodist Preschool, 11*, 8–15 [in Ukrainian].

Savinova, N.V. (n.d.). *Problemy pidhotovky maibutnikh korektsiinykh pedahohiv do roboty v umovakh inklyuzyvnoho navchalnoho zakladu [Problems of preparing future correctional educators to work in an inclusive educational establishment]*. Retrieved April 1, 2019, from <http://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/savinova-nv-problemi-pidgotovki-majbutnih-korekciynih-pedagogiv-do-roboti-v-umovahinkluzivnogo-navchalnogo-zakladu.html> [in Ukrainian].

Shevtsov, A.H., & Yezhova, T.Ye. (2014). *Studenty z porushenniamy opornorukhovoho aparatu v intehrovanomu navchalnomu zakladi [Students with disorders of the musculoskeletal system in an integrated educational institution]*. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo» [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15 лютого 2019 р.